

GYÉMÁNT RICHÁRD

KOVÁTS FERENC

(1873–1956)

I. Életrajz

A szegedi Statisztikai Tanszék második vezetője, Kováts Ferenc volt, aki 1873. március 15-én született – a történelmi Pozsony vármegye székhelyén – Pozsony szabad királyi városban.¹

Egyetemi tanulmányait szülővárosában, Pozsonyban, a pozsonyi jogakadémián kezdte, majd Kolozsváron (Cluj-Napoca), a Ferenc József Tudományegyetemen, illetve Szilázia fővárosában, Boroszlóban (Wrocław, Breslau) folytatta. Tanulmányai befejezésével államtudományi doktori címet szerzett. A későbbi tudományos pályáját elősegítette, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen – 1903-ban – „Statisztika” tárgykörből magántanári képesítést nyert.²

Kováts Ferenc munkásságát 1900-ban, a pozsonyi jogakadémia könyvtárosaként kezdte, majd – 1903-ban – a kolozsvári egyetem magántanárává, illetve – 1914-ben – a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem rendes tanárává nevezték ki. Pozsonyban nemzetgazdaságtant, illetve pénzügytant tanított, ugyanakkor – 1918 és 1919 között – a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karának dékáni tisztségét is betöltötte. A szülővárosában, Pozsonyban eltöltött évek után Szegedre került. A – trianoni békeszerződés (1920. június 4.) következményei miatt – Kolozsvárról Szegedre költözött Ferenc József Tudományegyetemen – 1921. december 21-én – egyetemi tanári kinevezést kapott. Előbb a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszéken működött, ahol 1921. december 21-től – kinevezésétől – egészen 1934. július 18-ig – a szegedi egyetemről való távozásáig – a tanszék vezetője volt.³ Szegedi évei alatt – ahogyan korábban Pozsonyban is tette – nemzetgazdaságtant, illetve pénzügytant oktatott. Kováts Ferenc – Laky Dezső távozását (1926. március 23.) követően – a Statisztika Tanszék második vezetője lett. Tanszékvezetése mindössze három tanévet (1926/1927–1928/1929) ölelt fel. A Statisztika Tanszéken utódja, Surányi-Unger Tivadar (1898–1973) a neves közgazdász

¹ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 95. p.

² BALOGH ET AL. 1996, 47. p.

³ Egy rövid periódusban, az 1922/1923. tanév első félévében Laky Dezső – a Statisztika Tanszék első vezetője – volt a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék vezetője. BALOGH 1999, 96–97. pp.

lett, akinek tanszékvezetése (1929–1940) alatt a szervezeti egység neve előbb (1929/1930–1934/1935) Statisztikai és Közgazdaságtani, majd (1935/1936–1939/1940) Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék lett. Kováts Ferenc távozásával (1934. július 17.) a Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék beolvadt a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszékbe. Az egyesített, „új” szervezeti egység vezetője *Surányi-Unger* Tivadar lett.⁴

Kováts Ferenc nemcsak jogi kari tanszékvezető, hanem – az 1929/1930. tanévben – a jogi kar (kilencedik) dékánja is volt. Mellette, *Polner* Ödön (1865–1961) jogász, egyetemi tanár – a korábbi dékáni elődje – a prodeán tisztét viselte. Dékánságát követően – az 1930/1931. tanévben – a Ferenc József Tudományegyetem rektorának, majd a következő tanévben (1931/1932) az egyetem prorektorának választották meg.⁵

Szegedi éve alatt, oktatási munkája során, előadásai inkább gazdaságpolitikai, illetve gazdálkodási tematikájúak voltak, s ebbe az irányba igyekezett terelni a hallgatók érdeklődését is. Jól illusztrálják ezt az 1920-as években a joghallgatók részére kiírt pályatételek, amelyek a közlekedési hálózat, a szegedi nagyipar, illetve a mezőgazdasági termékfeldolgozás kérdéseinek kutatását ösztönözték.⁶

A későbbiekben, ahogy *Laky* Dezsőt, úgy Kováts Ferencet is „elhódította” a főváros, Budapest.⁷ Szegedi éve után – 1934 és 1944 között – a budapesti Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem nyilvános rendes tanára lett. Budapesti éve alatt alapvetően gazdaságtörténetet, valamint a történeti segédtudományok oktatását végezte. Ugyanakkor – az 1942/1943. tanévben – a Közgazdaságtudományi Kar dékáni tisztségét is betöltötte. A második világháború végén, 1944-ben vonult nyugdíjba.⁸

Kováts Ferenc több tudományos társaság tagja is volt, így a *Magyar Statisztikai Társaságnak* (MST), az *Országos Statisztikai Tanácsnak* (OST), továbbá a *Magyar Történelmi Társaságnak*, valamint a *Magyar Közgazdasági Társaságnak* is. A *Magyar Numizmatikai Egyesület*, továbbá a *Dugonics Társaság*, illetve *Magyar Társadalomtudományi Társaság* is tagjai között tudhatta.

Tudományos munkásságának méltó elismerése volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, 1923-ban, a II. osztály A) alosztályába levelező tagjává fogadta. Tagajánlói – *Gaál* Jenő rendes tag, továbbá *Polner* Ödön, *Finkey* Ferenc és *Buday* László levelező tagok – a következő módon méltatták Kováts Ferenc munkásságát tagajánlásukban: a „[...] levelező tagsági helyek egyikére bátrak vagyunk javasolni Kováts Ferencet, a történeti statisztika és gazdasági történelem hivatott művelőjét, a közgazdaságtan nyilvános rendes tanárát a magyar királyi Ferencz József egyetemen. Kováts Ferenc 25 év óta foglalkozik közgazdasági és statisztikai szakirodalmi munkássággal és különösen történeti statisztikai tanulmányait jellemzi a fejlett történeti érzék, a széleskörű gazdasági lá-

⁴ HORVÁTH 1992, 225. p.

⁵ BALOGH ET AL., 1996. 47. p.

⁶ BALOGH, 1999. 67. p.

⁷ A 1940 és 1945 közötti időszakban a Ferenc József Tudományegyetem visszaköltözött Kolozsvárra. *Surányi-Unger* Tivadar 1940-ben elhagyta Szegedet és a pécsi egyetem állományába került. A második világháború után (1945) *Schneller* Károly szervezte újjá nemcsak a Statisztika Tanszékét, hanem a jogi kar „újjaállításában” is „oroszlánrészt” vállalt. A Statisztika Tanszék vezetője, ugyanakkor a kar dékánja is lett. Ami a Közgazdaságtan és Pénzügytani Tanszékét illeti, 1945 után előbb ifj. *Boér* Elek (1945/1946–1948/1949), majd *Horváth* Róbert (1949/1950–1951/1952) lett az egység vezetője. Feladat körét 1952-től – a kor „szellemének” megfelelően a Marxizmus-Leninizmus Tanszék vette át. BALOGH, 1999. 96–97. pp.

⁸ ENYEDI ET AL. 2000, 400. p.

tökör és a statisztikai szakképzettség egyaránt. [...] Kováts Ferencet szigorúan tudományos jellegű és nagy értékű munkásságáért akadémiai taggá való megválasztásra nagyon melegen ajánljuk.”⁹ Habár Kováts Ferencet – ahogy a tagajánlás is említette – a szigorú szakmaiság jellemezte, a fordulat évét (1948) követően, 1949-ben – mint oly sokakat a magyar tudományos életben – megfosztották levelező tagságától és tanácskozó taggá „fokozták le.” Levelező tagságát, jóval halála után, a rendszerváltozás idején, 1989-ben állították vissza.¹⁰

Tudományos munkásságával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy 1900-tól 1905-ig *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* szerkesztője volt. Az említett folyóirat oldalain számos jelentős gazdaságtörténeti tanulmányt tett közzé, főleg a – pozsonyi – középkori városfejlődés, a – középkori – pénzforgalom, illetve a külkereskedelem témáiról írt, különös tekintettel a Pozsony városi levéltár gazdag forrásanyagának felhasználására. Jelentős kutatásokat folytatott továbbá a kora újkori Magyarország gazdaságtörténelme kapcsán is. A középkor, illetve a kora újkor külkereskedelmére vonatkozó, közgazdasági színezetű, írásai jelentősek, mindenképp forrásértékűek.¹¹

Kováts Ferenc sokoldalúságát mutatja, hogy „hagyományos” kutatási területei mellett botanikával is foglalkozott, és különösen a *hieracium*okkal¹² kapcsolatban végzett számottevő gyűjtő- és kutatómunkát.¹³

Kováts Ferenc hosszú, tudományos és egyetemi munkásság, illetve súlyos betegség után, 1956. október 26-án – 83 éves korában – halt meg Budapesten.¹⁴ Búcsúztatására 1956. november 13-án került sor a budapesti Farkasréti temetőben. Erről Búza János a következőket írta: „Berlász Jenő búcsúztatóját éppen hatvan esztendeje hallgatták meg a gyászolók »[...] Az üszkös, fagyos Budapesten – amikor Márai Sándor múlt időbe tett szavai szerint – [...] az orosz tankok között hallgattak a harangok.« Kortörténeti dokumentummá vált e gyászbeszéd, amelyben a mester halálakor érzett fájdalom finom fogalmazással ötvöződött a nemzeti tragédia – a vérbe fojtott szabadságharc – miatti mélységes keserűséggel.”¹⁵

⁹ *Tagajánlások 1923-ban.* 19. p.

¹⁰ LENCSE 2014, 423. p.

¹¹ KENYERES 1967, 994–995. pp..

¹² A *Pallas Nagylexikona* szerint: „Hölgymál (növény, rosszul olvasva holgyomál, Borjufül, ölyüfül, ölyvfű, vadkék Beythénél, egérful, nyulfül, Hieracium Tourn.), a nyelvész fészkesek füve 200-nál több fajjal (házánkban 40 körül) az óvilágban és Észak-Amerikában. Tejelő, több nyári, sárga, ritkábban pirosvirágú fűvek. Vegetatív részüket, szőrösségüket stb. tekintve rendkívül változatosak és soktagúak, a fajok számát még a fajvegyülés is bonyolítja. Inkább hegyi takarmányfű, régebben némely fajt orvosságnak használták (H. pilosella L., H. silvaticum L.), a különben havas vidéki H. aurantiacum L., kissé árnyékos és friss talajon, csinos és kedvelt kerti virág. Sziklacsoportok díszül más fajait is lehet választani.” GERŐ 1895, 590. p.

¹³ KENYERES, 1967. 994. p.

¹⁴ MARKÓ ET AL. 2002, 1156. p.

¹⁵ BÚZA 2016, 367. p.

II. Tudományos munkásság

Kováts Ferenc tudományos – gazdaságtörténelmi – munkásságának zöme az egykori Pozsony szabad királyi város középkori, illetve kora újkori gazdasági viszonyait öleli fel. Érthető a témakörhöz való ragaszkodás, mivel egyfelől a szerző szülővárosáról van szó, továbbá Pozsony a történelmi Magyarország egyik gazdasági, kereskedelmi, illetve kulturális központja volt. Arról nem beszélve, hogy mint „királyi koronázó város”¹⁶ is bevonult a történelembe. Kováts Ferenc munkáinak értékét adja az, hogy azokat Pozsony törvényhatósági jogú város levéltárának, illetve a település régi háztartási számadáskönyveinek alapulvételével készítette el.¹⁷ Munkáit már ebben a tekintetben is forrásértékű írásoknak kell tekintenünk.

Első írásai között mindjárt egy komoly – kétrészes, a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7. évfolyamában (1900) megjelent – tanulmányt találunk. Címe: *Pénzértékviszonyok Pozsonyban 1435-60. közt*. Kováts Ferenc már kiindulópontként megjegyezte, hogy szigorú pontossággal, illetve precizitással kell a gazdaságtörténelmi kutatásokat folytatni. Elengedhetetlen a mérő és értékszabályozó eszközök pontos meghatározása. Például, ha egy akó bor egy forintba került, akkor tudnunk kell, hogy mekkora térfogatot jelentett az – akkori – akó,¹⁸ illetve milyen értéke volt a forintnak. Erre azért is van szükség, mivel a középkorban, illetve az újkorban nem volt egységes mértérendszer. Felvidéki városaink például eltérhettek abban, hogy milyen súly-, hossz-, térfogat-, ür-, terület-, illetve egyéb mértéket használtak. Volt időszak, amikor a túlnyomórészt németajkúak által lakott Pozsonyban egyidejűleg, kétféle – 100 és 120 fontos – mázsát használtak. Bogdán István könyvében a témakörhöz kapcsolódóan a következőket írta: „Táj szerint vizsgálva a készletet, azt állapíthatjuk meg, hogy a legtöbb mértéket az ország északi részén használták, s itt, a Felvidéken a legdifferenciáltabb a helyzet, itt a legtöbb sajátos, illetve sajátos nagyságú mérték. Azután következik a Dunántúl, majd Erdély a Partiummal (az erdélyi fejedelemséghez csatolt tiszántúli területtel), egyszerűbb a horvát-szlavón terület, s a sor végén áll Dél-Magyarország.”¹⁹ Összefoglalva érdemes megjegyezni, hogy főleg a „németek ajkú” szabad királyi városainkban terjedek el a különféle – „egyedi” – mértékek, így például Budán (Ofen), Pozsonyban (Preßburg), Sopronban (Ödenburg), az idővel elmagyarosodott Kassán (Kaschau), etc.

Kováts Ferenc felhívta továbbá a figyelmet a sajátos gazdaságpolitikai fejlődésünkre is, amely különös odafigyelést igényel a vonatkozó kutatások elvégzése kapcsán. A következő módon fogalmazott: „Nekünk, magyaroknak pedig éppen azon jelenségnél fogva, hogy hazánk a mohácsi vészig Nyugat-Európával szemben gazdaságpolitikailag határozottan önálló irányban fejlődött, nem elég, ha csupán a külföld idevonatkozó szak-

¹⁶ Magyarország új fővárosaként – az 1536: XLIX. törvénycikk értelmében – avanszált Pozsony szabad királyi városban – 1563 és 1830 között – tizenegy magyar királyt, illetve királynőt és nyolc királynét koronáztak meg. HOLČÍK 1986, 12. p.

¹⁷ *Tagajánlások 1923-ban*. 19. p.

¹⁸ Terjedelmi korlátok miatt, csak „érzékeltetés” végett a következőket közöljük: „Az akó országok, sőt városok szerint változó nagyságú volt.” [...] „Egy magyar akó 64 icce, azaz 32 pint. Ismeretese voltak még a bécsi akó, pesti akó, soproni akó, pozsonyi akó. A pesti és a pozsonyi akó (seprő nélkül) 60 magyar icce, azaz 35,88 pint, vagyis 50,80 liter volt. A soproni akó (seprő nélkül) 80 magyar icce, azaz másfél pozsonyi akó. A másfél pozsonyi akót a volt magyar tengerparton baril néven önálló mértékegységként ismerték.” ORTUTAY 1977, 56. p.

¹⁹ BOGDÁN 1987, 14. p.

*munkáit tanulmányozzuk; mert a tudományos dolgozás alapossága megköveteli, hogy első sorban a hazai gazdasági állapotokat, hazánk kulturális fejlődését, hazai okmányok alapján behatóan és módszeresen tanulmányozzuk.*²⁰

Nem lehet meg továbbá a kutató a középkor, illetve az újkor sajátos pénzrendszereinek ismerete nélkül. Pozsony szabad királyi város ráadásul „különleges” helyzetben volt, mert bármiféle pénzt szabadon használhatott, illetve elutasíthatta a magyar királyi pénz használatát. Ezt a jogát még I. (Anjou) Károly magyar királytól (1301–1342) nyerte, aki bár igyekezett az ország pénzügyi, illetve gazdasági helyzetét rendezni, de Pozsonnyal kivételt tett. Ennek oka, hogy a város földrajzi fekvésénél fogva jelentős külkereskedelmi kapcsolatban állt Béccsel, illetve más – főképp német és cseh – városokkal. A magyar király nem szándékozott Pozsony német polgárainak gazdasági jólétét „feláldozni.” Pozsonyban egyébiránt a magyar aranyforint volt a legnépszerűbb aranypénz.²¹ Más – rajnai, bécsi, velencei – aranypénz ritkán volt a forrásokban megemlítve. A magyar aranyforint népszerűségét növelte – külföldön is –, hogy a 14. század közepétől a 17. század elejéig „belső értéke” alig változott. A későbbi évszázadokban a velencei aranypénz (dukát) használata is népszerű volt Pozsonyban. A magyar aranypénzzel (forinttal) szemben a pozsonyi polgárok – finoman fogalmazva – nem szerették a magyar ezüstpénzeket, mivel ezek „belső értéke” sokszor változott, ezért inkább a bécsi filért (dénárt) használták.²²

Kováts Ferenc írása – pénztörténelmi kutatása – azért is jelentős, mert részletesen ismertette az arany és az ezüst árfolyamváltozásait a korabeli Pozsonyban,²³ ugyanakkor képet kapunk a város főképp 14–15. századi kereskedelmi-pénzügyi viszonyairól is.²⁴

Kováts Ferenc egy másik tanulmányában – amelynek címe: *Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában* – Pozsony, illetve a pozsonyi polgárok kereskedelmét vizsgálta a dunai hajózás vonatkozásában. Az írás első részében a Dunán folytatott kereskedelem jelentőségét hangsúlyozta, amely Magyarország összeköttetését biztosította a Kelettel és a Nyugattal. Kitért arra, hogy melyek azok a városok, amelyek gazdasági értelemben is „profitáltak” a dunai hajózásból, illetve az ahhoz kapcsolódó kereskedelemről. Hangsúlyozta, hogy főképp Pozsony és Buda polgárai gazdagodtak meg ebből a kereskedelemről. Ismertette továbbá a Pozsonyt érintő kereskedelmi útvonalakat is, amelyek közül kettő külföldre, kettő az ország belső részei felé vezetett. A külkereskedelem kapcsán főképp a bécsi utat, illetve Bécs városának árumegállító jogát – németül „*Stapel*”, latinul „*depositio*” – (1221. október 18.)²⁵ emelte ki, amely jelentős hatással volt Közép-Európa kereskedelmére, illetve a kereskedelmi utak megváltozására. Említést tett ugyanakkor a Csehország felé irányuló útvonalról Malac-

²⁰ KOVÁTS 1900a, 385. p.

²¹ Az első magyar aranyforintot – firenzei mintára – 1325-ben bocsátották ki. „Az érme 23 karát és 9 grén finomságú féméből készült, súlya 3,52 gramm volt. Értékét a középkorban végig megőrizte.” HONVÁRI 2003, 58. p.

²² KOVÁTS 1900a, 387, 388. 390. pp.

²³ KOVÁTS 1900b, 433. p.

²⁴ Pozsony szabad királyi város gazdasági fejlődését mozdította elő, hogy a pozsonyi, a stomfai (Stupava), az oroszvári (Rusovce), a zurányi (Zurndorf), németjárfa (Deutsch Jahndorf) és a budai harmincadok (külkereskedelmi vám) bérletét megszerezte. Ezeknek a harmincad-hivataloknak a bérlete I. (Hunyadi) Mátyás magyar király (1458–1490) uralkodásáig Pozsony maradt, illetve a pozsonyi harmincadvám 1518-ig maradt a város „kezén.” ORTVAY 1900, 102. p.

²⁵ WEIB 1872, 208. p. SKORKA 2012, 1. p.

kán (Malacky) át. A belföldi útvonalaknál a Csallóköz területét érintő utat említette, végül pedig a folyami utat Komáromon át Buda felé. Az említett útvonalakon kívül a Nyitra (Nitra), illetve a Nagyszombat (Trnava) felé tartó utakról is említést tett. A tanulmány végén a pozsonyi polgárok – 1328-ból származó – vámmentességhez való jogát sértő jogeseteket ismertetett a szerző.²⁶

Kováts Ferenc összegezve írását, megállapította, hogy „[...] a sok zaklatás dacára, a 14. század második felében a dunai hajózás, amelynek főtartalmát a pozsonyi bor- és gabonaszállítás képezte, nem pusztult el, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy az 1457. évi harminczadkönyv tanúsága szerint a Dunánál fekvő városok kereskedői elég szép számban felkeresték a pozsonyi vásárokat, kimondhatjuk, hogy a hajózás gyarapodott s már a 14. század végén szövődhettek a kereskedelmi összeköttetés azon szálai, a melyek a 15. század derekán Pozsony és Magyar-Óvár, Győr, Komárom, Esztergom, Vác, Székesfehérvár, Ó-Buda, valamint Buda között élénk forgalmat létesítettek. Ezen forgalom közvetítője pedig a Duna volt.”²⁷

Különösen jelentős Kováts Ferenc – 1902-ben megjelent – *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján* című statisztikai, illetve gazdaságtörténelmi témájú könyve.²⁸ A szakmai közvélemény kifejezetten elismerően fogadta, illetve méltatta az „úttörő” jelentőségű – 234 oldalas – kötetet. A szerző munkája egyaránt forgatható a statisztikus, a közgazdász, illetve a történész számára. Érdeke, hogy addig nem feldolgozott forráshoz, az 1457/1458. évi pozsonyi harminczadkönyv adataihoz nyúlt, illetve azokat foglalta rendszerbe. A példaértékű írás további érdeme, hogy egy nagyobb földrajzi terület áruforgalmát dolgozta fel, ugyanakkor a harminczadkönyv pontos számadatai alapján olyan következtetéseket lehetett levonni, amelyekre a középkori urbáriumokból, továbbá adókönyvekből, illetve vámlajstromokból nem volt lehetséges. Kováts Ferenc sokoldalúságát is alátámasztotta, mivel ötvöződik a könyvben a korabeli történelem, továbbá a hazai és külföldi áru-, illetve kereskedelmi viszonyok, valamint a statisztikai módszertan ismerete.

A bánási születésű Ortvy Tivadar (1843–1916) római katolikus pap, történész, földrajztudós, aki maga is lelkesen kutatta Pozsony városának történelmét a következő méltatást írta a szerzőről, illetve munkájáról: „Fejtegetéseinek folyamán kimutatja, hogy a harminczadkönyvi feljegyzések alapján nemcsak a behozott és kivitt áruk mindegyike után mennyit fizettek, hanem megállapítja egyszersmind az árunemek értékét és származását, valamint sok esetben azoknak méreteit és darabszámát, nemkülönben a behozó és kivívó egyének számát, nemét, foglalkozását és gazdasági állását is. A legapróbb részletekig elemzi és számszerűen feltünteti azon áruforgalmat, amely a pozsonyi harminczad hivatal ellenőrzése mellett a XV. század egyik évében le lett bonyolítva.”²⁹

A munka szerkezetéről Ortvy Tivadar – a továbbiakban – a következőket közölte: „Szerző az első fejezetben röviden, de mégis kellően, kimerítően ecseteli a harminczad és a harminczadbérlet történetét. A második fejezetben az anyag feldolgozásánál és a

²⁶ KOVÁTS 1901, 435–436. pp.

²⁷ Uo. 444. p.

²⁸ „A harminczad (1848-ig) a behozott vagy kivitt áruk után szedett királyi vám, amely régebbi korszakokban az áru értékének egy harminczadrésze volt. Ugyanakkor az a hely, ahol a harminczadot szedték.” BÁRCZI – ORSZÁGH 1965, 111. p.

²⁹ ORTVAY 1903, 43. p.

táblázatok készítésénél követett eljárását mutatja be. Aztán rátér a harminczadkönyv tartalmának módszeres statisztikai feldolgozására. Tekintettel az anyag egyenlőtlen elosztására a behozatalt négy fejezetbe (III-VI.) foglalja, míg a kivitel elemzésére egy fejezetet (VII.) tartott elégségesnek. A függelékben a pénzlábról és pénzsámításról szól, valamint a tárgyra vonatkozó egyes okleveleket közli. Befejezésül az árunemek betűsoros jegyzékét és pedig úgy a magyar árunevek, mint külön az eredeti közép felnémet árunevek jegyzékét, mivel a mű könnyű módon való felhasználhatóságát lehetségesíti.”³⁰

Kováts Ferenc további gazdaságtörténelmi jellegű írásai is kiváló munkák. A szakma képviselői méltatták a Pozsony és a német területek, különösen Köln közötti, kereskedelmi összeköttetésekről írt munkáját, akárcsak az egykori koronázó város gazdaságáról, továbbá annak telekkönyv-vezetéséről és ingatlanjogáról – német és magyar nyelven – megjelent kiadványait. Több tanulmánya foglalkozott a magyar középkori pénztörténettel, amely munkák szintén forrásértékűek.³¹

Kováts Ferenc – vázlatosan áttekintett – tudományos életrajzának ismertetése közben ki kell térnünk a középkori, illetve a kora újkori Pozsony „háztartásának” rövid ismertetésére is. A szerző tanulmánya – amelynek címe: *Pozsony városának háztartása a XV. században – a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1902. évi kötetében jelent meg. Kováts, mint gazdaságtörténész kiemelkedő fontosságúnak tartotta az ősi szabad királyi város fennmaradt, ugyanakkor vonatkozó középkori emlékeinek dokumentálását, amelyek pénzügytani, illetve történelmi szempontból is jelentős forrásértékkel rendelkeznek. A kérdéskör – pénzügytani – jelentőségét az adta, hogy egyfelől az újkori „államháztartás” szervezésének mintáját a középkori pénzügyi viszonyok adták.³² Másfelől a városi fejlődés, a gazdasági-pénzügyi „gyarapodás” is indokolta a kérdés behatódott vizsgálatát. Kováts Ferenc fejtegetési során a pozsonyi levéltári anyag számszerű feldolgozására hagyatkozott. Precíz munkája ellenére – maga is elismeri, hogy – nehézségekbe ütközött. A 18–19. századi levél-, illetve irattári „selejtezés” sok értékes forrást megsemmisített, illetve ezek során nem mindig olyan adatok maradtak meg, amelyre a kutatónak, jelen esetben Kováts Ferencnek szüksége lett volna. Emiatt is elsődlegesnek tarja a szigorú forrásértékelést, forráskritikát. Megjegyezzük, hogy nincs ez másképp a történeti demográfiai vizsgálódásoknál sem. Forrásértékelés, illetve kritika hiányában ugyanis nem végezhetjük el a rendelkezésünkre álló adatok feldolgozását, illetve felhasználását. Mindenképp szükséges a forrásanyag mélyreható vizsgálata, a definíciók, fogalmak egyértelmű tisztázása. Kizárólag gondos forrásértékelés során lehet eldönteni, hogy a forrásanyag alkalmas-e feldolgozásra. Amennyiben megfelel az említett célnak, akkor lehetőség nyílik egy letűnt korszak társadalmi-gazdasági sajátosságainak megismerésére.³³

Pozsony szabad királyi város háztartásának elsőrendű forrásai a városi kamarakönyvek („*Kammerpuch*”). A városi kamarakönyvekről a szerző a következőket jegyezte meg: „[...] a XV. században a városi kamarások írnokai szerkesztették. A kamarakönyvek kemény bőrhártába kötött papiros kódexek, terjedelmük 400-900 lap között változik. Az írás szép és tiszta. Az összegeket római számokkal jegyezték fel, arabs számo-

³⁰ ORTVAY, 1903, 43. p.

³¹ *Tagajánlások 1923-ban.* 19. p.

³² FÖLDES 1900, 11. p.

³³ GYÉMÁNT 2014, 34. p.

kat csak elvétele, a fejezetek jelölésére használtak. A nyelvezet német, még pedig a középfelnémet nyelv bajor nyelvjárása.”³⁴ Kováts más elsőrendű forrást is említett, az ún. „nagy városi számkönyvet” („Der Stat Rechenpuch”) „[...] a mely vázsonnal és bőrrel bevont fatáblák közé kötött nagy-ívrét nagyságú papírkódex. Ezen könyvbe a pozsonyi városi jegyző (Notarius civitatis. Statschreiber) azon jegyzőkönyveket írta be, a melyek a városi pénzügyi hivatalnokok, jelesül a kamarások, adószedők, pénztárnokok és harminczadosok végelszámolásairól felvették. A feljegyzéseket az 1438. évben kezdték meg s némely megszakítással az 1620. évig folytatták.”³⁵ Kováts művében jelezte, hogy a városi háztartás a 15. század közepét követően egyre komplikáltabbá vált. Közölte továbbá, hogy a pénznem, amelyben a bevételeket, illetve a kiadásokat feltüntették a magyar aranyforint, illetve a bécsi ezüst fél dénár volt.

Kováts munkáját kétség kívül értékessé teszi, hogy ismerteti a korabeli – 15. század közepi – viszonyokat is, mint például a kamarási tisztség „mibenlétét”, annak feladatkörét, megválasztásának idejét, etc. Erről a következőket írta: „A város gazdasági fő-tisztviselője a kamarás (Kamrer, Kämmerer) a kit a városi belső tanács (Rat) választott. A kamarás, a ki hivatalára, a kamarahivalalra (Kamerambt) rendszerint önkényt vállalkozott, működéséért fizetést vagy díjazást nem húzott, kivéve ha „urai” (meine Herren) (a tanács azon tagjai, a kik előtt számadást tett), kivételesen jutalmat állapítottak meg számára. Közvetlen felelőse a polgármester volt, [...] A kamarás segédje a kamarairnok (Kammerschreiber), a kit nem tekinthetünk szorosabb értelemben vett városi tisztviselőnek, miután ezen egyént a kamarás alkalmazta és (természetesen a város számlájára) díjazta is. A kamarairnokok valószínűen azon egyének sorából kerültek ki, a kik az írásmesterségből éltek s hol valamely uraság vagy hivatalnok szolgálatába szegődtek, hol pedig a nagyközönséget szolgálták (levelek, szerződések stb. tollbamondás utáni szerkesztésével), tehát íródeákok voltak. Ezen egyének szerkesztették a kamarakönyveket, s jellemző, hogy míg a kamarások gyakran változtak, egy és ugyanazon kamarairnok aránylag hosszú időn keresztül működött.”³⁶

A tanulmány ismerteti a kamarakönyvek felépítését is, amelyek alapvetően két részre, bevételekre és kiadásokra tagolódott. Mindkét rész több címből áll, amelyek a bevételek forrásait, illetve a kiadások céljait mutatták ki. A címek tételekre osztottak, amelyek a bevételek, illetve kiadások keltét, részletes leírását, illetve összegét tartalmazták. A tanulmány második részében a szerző a fellelt statisztikai adatokat közölte, továbbá számításokkal, illetve több statisztikai tábla segítségével támasztotta alá mondanivalóját.

Kováts Ferenc hosszabb anyaggyűjtés után írta egyik legérdekesebb tanulmányát, amelynek címe: „Old Curiosity Shop”. *Adalékok Pozsony társadalom- és gazdaságtörténetéhez a 18. század első felében.* (1935). A szerző most nem a középkori, illetve a kora újkori Pozsonyba kalauzol minket, hanem a 18. század első felébe – a „rokoko század hajnalán” – új korszakra ébredő ősi koronázó városba. A társadalmi és gazdasági fejlődés következtében megjelent az igény a városi lakosság körében a kényelemre, illetve a luxusra. Pozsony szabad királyi város, az ország akkori fővárosa – a törvényhozás, illetve a nagy központi kormányhivatalok székhelye – kezdett átalakulni és elvesz-

³⁴ KOVÁTS 1902, 434. p.

³⁵ KOVÁTS, 1902, 435. p.

³⁶ KOVÁTS, 1902, 441–442. pp.

tette középkori arculatát. A fallal körbevett belváros már nem tudott megfelelő életteret adni a város lakóinak, akik kezdtek a városfalakon kívül is letelepedni. Igaz, hogy a középkori városfalak lebontása csak 1772-ben, Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) engedélyére történt, de addigra már nemcsak a belvárosban, hanem a külvárosokban is megtelepedtek. Habár az igazi nagy változások inkább a 18. század második felében gyorsultak fel, III. Károly magyar király (1711–1740) uralkodásának időszaka „csinált szállást” azoknak. Ekkor a városi élet már visszavonhatatlanul urbanizálódott, eltávolodott a középkori sajátosságoktól és arculattól a gazdasági erők szabad érvényesülésének korszaka felé. Kováts Ferenc célja ennek a változásnak a megragadása volt a gazdaságtörténész szemével. A szerző költőien jegyezte meg: *„A telekkönyvi feljegyzések jellemzően mutatják be egyrészt a pozsony városi terület hasznosítási módjait, másrészt a birtokos lakósságnak összetételét és vagyoni viszonyait. Sőt még ennél is többet. A városban együtt élő társadalomnak nemcsak anyagi körülményeire, gazdasági tagoltságára, kereseti viszonyaira vetnek jellemző fényt, de műveltségére, szellemi életére, fényűzésére is. Ezekből a száraz adatokból, mint régi rámból rég elporladt szép asszony képe, úgy mosolyog reánk a 18. század Pozsonyja, az »ősi koronázó város.«»³⁷*

III. Károly regnálása idején) erőteljes vándormozgalom figyelhető meg az egyre dinamikusabban fejlődő szabad királyi város, Pozsony irányába. Ideiglenes, illetve tartós letelepedés céljából, aki tehette házakat, illetve házrészeket („*Theilhaus*”, „*Portionhaus*”) vásárolt magának. A nagy és híres pozsonyi palotákat csak a 18. század második felében kezdték építeni, de palotaépítések már ekkor is megfigyelhetők voltak.³⁸ Ezt a „trendet” nemcsak a város társadalmi-gazdasági fejlődése, illetve Bécs közelsége indokolta, hanem a magyar országgyűlés helyszínéként is különös vonzerővel rendelkezett a város. Akik az ingatlanvásárlási költségeket sokallták, jobbra vendégfogadókban szálltak meg. Ekkor – a 18. század első felében – legalább tizenöt vendégfogadó állt az utazók rendelkezésére, nem beszélve a polgári szállásokról és csapszékekről.³⁹ A szerző leírásában szinte a szemünk előtt jelenik meg a korabeli németajkú Pozsony. A Langegasse („Hosszú utca”) adott otthont a legrégebbi vendégfogadónak, amelynek a neve „Wilder Mann” („Vadember”) volt. Ugyancsak ebben az utcában állt a „Goldener Adler” („Arany Sas”) is Ugyanakkor a többi vendégfogadót is felsorolta a tanulmány szerzője.

A város társadalmi rétegződéséről a szerző a következőket közölte: *„Míg a fő- és köznemesség a (kath.) papságnak Pozsonyban élő tagjaival együtt a városlakosság felső rétegét, az „úri osztályt” alkotja meg, addig az alsó rétegbe a városlakóságnak azok a nem nemes tagjai tartoznak, akik a polgárok közé felvéve nincsenek, azonban önálló háztartást visznek s nem tartoznak a felsőbb rétegek cselédségéhez. Ezeket hivatalosan lakosoknak („Inwohner”, „incolae”) nevezik. A középső réteg a városi önkormányzatban egyedül eljárni hivatott s meglehetősen kevés számú polgárból áll. Uri, polgári, lakosi, e három, jogilag elég szabatosan jellemezhető osztály azonban a gyakorlati életben nem választható el élesen egymástól: a nemesi osztályt a polgárral összekap-*

³⁷ KOVÁTS 1935, 4. p.

³⁸ Például a város egyik legrégebbi, barokk palotáját, a Jeszenák Pál-féle palotát 1730-ban építették. FIRON 1985, 23. p. VARGA 1995, 22. p.

³⁹ KOVÁTS, 1935, 9–10. pp.

csolják egyfelől azok a nemesek, akik a polgárok sorába felvétetvén rendszerint kimagasló szerepet játszottak a városi önkormányzatban, s másfelől azok a polgárok, akik nemesi rangot nyertek. A lakosi osztályt a polgárral viszont összekapcsolják azok a polgárok, akik (legtöbbször idegenből bevándorolván) telekkönyvi szereplésüket, mint lakosok („Inwohner”) kezdték, s csak később nevezetnek polgároknak („Bürger”).”⁴⁰

A szerző a telekkönyveket gondosan tanulmányozva az iránt érdeklődött, hogy a „telekkönyvi forgalom” miként oszlott meg a város három társadalmi osztálya között. Tanulmányában ugyanakkor az egykori polgárok, illetve lakosok foglalkozására is kitért, természetesen német szakkifejezésekkel egészítve ki mondanivalóját.⁴¹ A leírásból képet kaphatunk, hogy a 18. század elején milyen jelentős ipart űztek, illetve kereskedelmet folytattak Pozsonyban. A gazdasági fellendülés következtében megindult jelentős építkezések miatt fejlődött az építőipar – főképp az építőfa-kereskedés –, ugyanakkor bizonyos szakmák is felfutottak. Ilyenek voltak a kőművesek, illetve az ácsok. A város fejlődése, növekedése következtében minden réteg életszínvonala javult. Nemcsak a jobb és kényelmesebb élet, illetve a fényűzés jelent meg, hanem kulturális értelemben is – például a könyvkötészet, a nyomdaipar, illetve a könyvkereskedés megjelenésével – minőségi változás történt. Kováts Ferenc jóvoltából a történelmi Magyarország egyik legjelentősebb vidéki centrumának fejlődését követhetjük nyomon, amely Mária Terézia regnálása alatt virágkorát élte, de a polgári fejlődés még a 19. században is tovább folytatódott.⁴²

Kováts Ferenc négy évtizedes felsőoktatási tevékenysége alatt a közgazdaság-, illetve a pénzügytan, valamint a statisztika professzora volt, azonban vizsgálódásainak középpontjában – a kiemelkedően magas szinten kutató – gazdaságtörténelem állt. Ugyanakkor e tárgy tanszékvezetői tisztét csak tudományos pályája végén, 1934 és 1944 között viselte.⁴³ Halálakor, egykori tanítványa, *Berlász Jenő* (1911–2015) történész, levéltáros jól ragadta meg a gyászbeszédben, hogy Kováts Ferenc halálával – és az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével – egy korszak zárult le. A régi kor igazi egyetemi professzora távozott. Tösgyökeres, pozsonyi család sarjaként időt és energiát nem kímélve kutatta Pozsony középkori, illetve kora újkori múltját, különös tekintettel város gazdasági fejlődésére, kereskedelmére, illetve gazdaságtörténelmére. Közvetlenségével, illetve elhivatottsága által különösen érdekfeszítően tudott előadásokat tartani. A természetért rajongó tudós egész életét csendes visszavonultságban, „magánosságban” élte le. Mégsem volt elhagyatott, mivel páratlan áldozatkészségű felesége és gazdag könyvtára kiváló társaságot biztosítottak számára. Életéről, illetve életművéről elmondható, hogy „*Bene dixit, bene scripsit, bene vixit*”, azaz „Jól tanított (beszélt), jól írt, jól élt.”⁴⁴

⁴⁰ KOVÁTS, 1935, 10–11. pp.

⁴¹ Kováts Ferenc is – mint már azóta sokan – említést tett munkájában a pozsonyi különlegességről, a „pozsonyi patkó” (pozsonyi kifli) készítőkről. Az ún. „patkósütők” („Beugelbäcker”) a „kenyérsütő pékek” („Schwarzbäcker”) céhébe tartozott, és nem a „zsemlyepékekhez” („Weißbäcker”). KOVÁTS, 1935. 33. p.

⁴² KOVÁTS, 1935, 41–44. pp.

⁴³ BÚZA 2016, 367. p.

⁴⁴ BÚZA 2016, 368–370. pp.

III. Fontosabb művei

Pénzürték-viszonyok Pozsonyban 1435–60. közt, I. rész. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 7. évfolyam. Budapest, 1900. [1900a]

Pénzürték-viszonyok Pozsonyban 1435–60. közt, II. rész. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 7. évfolyam. Budapest, 1900. [1900b]

Városi adózás a középkorban. Pozsony szabad királyi város levéltárának anyaga nyomán. Angermayer Károly Könyvnyomtató Intézete. Pozsony, 1900.

Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 8. évfolyam. Budapest, 1901.

Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. Von Maxime Kowalewsky. Berlin, 1901. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 8. évfolyam. Budapest, 1901.

A középkori magyar pénztörténet vázlata. Budapest, 1901.

Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. Politzer. Budapest, 1902.

Pozsony városának háztartása a XV. században. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 9. évfolyam. Budapest, 1902.

Kereskedő-társaság Pozsonyban a XV. század elején. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 10. évfolyam. Budapest, 1903.

A magyar népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve az 1900. évi népszámlálás alapján. Éder István Könyvnyomdájából. Pozsony, 1909.

Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg (Pozsony) in Spätmittelalter. Stadtarchiv. Köln, 1914.

A nagy pozsonyi telekkönyv 1439-1517. Pozsony, 1914.

A pozsonyi városgazdaság a középkor végén. Pozsony, 1918.

Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter. Weimar, 1918.

A magyar arany világtörténeti jelentősége. Budapest, 1923.

Egyház és városgazdaság a középkorban. Városi nyomda. Szeged, 1934.

„Old Curiosity Shop”. Adalékok Pozsony társadalom- és gazdaságtörténetéhez a 18. század első felében”. In: ÉREKY ISTVÁN – KISS ALBERT (szerk.): Polner Ödön – emlékkönyv, Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára, II. kötet, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt, Szeged, 1935.

Adalék a pozsonyi zsidóság későközépkori gazdaságtörténetéhez. Hornyánszky. Budapest, 1938.

Magyar gazdaságtörténet: Általános gazdaságtörténeti ismeretek és Magyarország gazdaságtörténete. Ságghy. Budapest, 1940.

IV. Irodalomjegyzék

- BALOGH ELEMÉR ET AL. (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921-1995. I. kötet*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1996. 47. p.
- BALOGH ELEMÉR: *IV. Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998*. In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MÓJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1999.
- BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. III. kötet (H-Kh)*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965. 111. p.
- BOGDÁN ISTVÁN: *Régi magyar mértékek. Gondolat zsebkönyvek*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1987. 14. p.
- BÚZA JÁNOS: *Berlász Jenő gyászbeszéde dr. Kováts Ferenc egyetemi tanár ravatalánál. (Elhangzott 1956. november 13-án a Farkasréti temetőben)*. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlémények. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 2016. 367. p.
- ENYEDI GYÖRGY – DOHY JÁNOS – GLATZ FERENC – HOLLÁN ZSUZSA (szerk.): *Magyar Nagylexikon. XI. kötet (Kir-Lem)*. Magyar Nagylexikon Kiadó Rt. Budapest, 2000. 400. p.
- FIRON ANDRÁS: *Pozsony. Panoráma Kiadó*. Budapest, 1985. 23. p.
- FÖLDES BÉLA: *Az államháztartástan (Pénzügytan)*. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1900. 11. p.
- GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagylexikona, IX. kötet (Hehezet-Kacor)*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, Budapest, 1895.
- GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA ZSÓFIA: *A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék jeles tudósai (1921–1996)*. In: BALOGH MIKLÓS – GYÉMÁNT RICHÁRD – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – PUKLI PÉTER – VAVRÓ ISTVÁN: *A statisztika és a közgazdaság elkötelezettje. Ünnepi kötet a 60 éves Katona Tamás tiszteletére*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2008. 95. p.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történeti demográfia fogalma, tárgya*. In: Oktatás, kutatás több mint fél évszázadon keresztül. Ünnepi kötet Dr. Kovacsicsné Nagy Katalin tiszteletére. Magyar Statisztikai Társaság. Budapest, 2014. 34. p.
- HONVÁRI JÁNOS (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Nyolcadik kiadás*. Aula Kiadó. Budapest, 2003. 58. p.
- HOLČÍK, ŠTEFAN: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1986.
- HORVÁTH RÓBERT: *A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről*. In: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Acta Jur. et Pol.* Tom. XLI. Fasc. 15. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 1992. 225. p.
- KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. II kötet (A-K)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 994–995. pp.
- LENCSES ÁKOS: *Kováts Ferenc*. In: FÜLÖP ÁGNES – RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi Lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története 1*. KSH Könyvtár. Nemzeti Kulturális Alap – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2014.
- MARKÓ LÁSZLÓ – BARTÓK ISTVÁN – BALÁZS-ARTH VALÉRIA – CZIKORA ANTAL (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. kötet (H-K)*. Magyar Könyvklub. Budapest, 2002.
- ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. I. kötet (A-E)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.
- ORTVAY TIVADAR: *Pozsony város története. II. kötet. III. rész*. Pozsony, 1900.

- ORTVAY TIVADAR: *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. Írta: Dr. Kováts Ferenc. Budapest, 1902.* In: KOVÁTS FERENC (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.* 10. évfolyam. Budapest, 1903.
- SKORKA RENÁTA: *A bécsi lerakat Magyarországra vezető kiskapui.* In: GECSÉNYI LAJOS (szerk.): *Történelmi Szemle.* LIV. évfolyam. 1. szám. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének Értesítője. Budapest, 2012.
- VARGA ERZSÉBET: *Pozsony, Madách-Posonium,* Bratislava, 1995.
- WEIB, KARL: *Geschichte der Stadt Wien.* Verlag von R. Lechner. Wien 1872. 208. p.
- Tagajánlások 1923-ban,* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923. 19. p.